

UOT 82-09

Z.F.Hüseynova
Bakı Mühəndislik Universiteti
zhuseynova@beu.edu.az

AZƏRBAYCAN QƏZƏLLƏRİNİN XX ƏSRDƏ İFADƏ İMKANLARININ GENİŞLƏNMƏSİ

<https://doi.org/10.30546/170899876.73.02.2025.08>

Açar sözlər: *müasir məzmun, vətən, qadın azadlığı, fərdi duyğular, üslub dəyişikliyi*

Məqalədə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəl janrının məzmun baxımından keçirdiyi dəyişikliklər təhlil olunub. Əsrlər boyunca ilahi eşq, kamillik, məhəbbət və fəna kimi mövzuları ifadə edən qəzəl janrı, artıq XX əsrdə mühüm transformasiyalara uğrayaraq yeni məzmun almışdır. Klassik forma qorunub saxlanaraq, qəzəldə vətən, azadlıq, milli kimlik, sosial haqsızlıq, qadın azadlığı kimi aktual mövzular poetik şəkildə ifadə olunmağa başlamışdır. Araşdırmada Əliağa Vahid, Süleyman Rüstəm, Azər Buzovnalı, Həşim Bəy Sadiq, Mirzə Abdullaxaliq Yusif, Mirzəğa Novruz və Ağasəlim Fədainin uyğun qəzəlləri analiz edilmişdir. Bu şairlər qəzəli insanın daxili psixoloji vəziyyətinin, xalqın azadlıq arzusunu və ictimai problemlərin ifadə vasitəsinə çevirmişlər. Bu istiqamətdə yazılmış qəzəllərdə lirizmin dərinləşməsi, insanın daxili ziddiyyətlərinin və varlıq böhranının təsviri ön plana çıxmış, forma baxımından klassik ənənə saxlansa da, məzmun baxımından yeniləşmə və modernləşmə baş vermişdir. Nəticə etibarilə, XX əsr Azərbaycan qəzəlinin yalnız bir poetik forma olaraq qalmadığı, həm də ictimai, fəlsəfi və psixoloji düşüncələri əks etdirə biləcək çoxşaxəli bir janr kimi dəyərləndirilmişdir.

З.Ф.Гусейнова

РАСШИРЕНИЕ ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ГАЗЕЛЕЙ В XX ВЕКЕ

Ключевые слова: *современное содержание, родина, женская свобода, личные чувства, изменение стиля*

В статье проанализированы изменения содержания газелей в азербайджанской литературе начала XX века. На протяжении веков жанр газели выражал темы божественной любви, совершенства, любви и самоуничтожения, однако в XX веке он подвергся важным трансформациям и приобрёл новое содержание. Сохранив классическую форму, газель начала поэтически отражать актуальные темы, такие как Родина, свобода, национальная идентичность, социальная несправедливость, женская эмансипация. В исследовании

проанализированы соответствующие газели Элиаги Вахида, Сулеймана Рустама, Азера Бузовналы, Гашим-бека Садыга, Мирзы Абдулхалига Юсифа, Мирзаги Новруза и Агасалима Федаи. Эти поэты превратили газель в средство выражения внутреннего психологического состояния человека, стремления народа к свободе и общественных проблем. В газелях этого направления на первый план выходит углубление лиризма, изображение внутренних противоречий человека и экзистенциального кризиса. Несмотря на сохранение классической традиции в форме, в содержании произошли обновление и модернизация. В результате, газель XX века в Азербайджане воспринимается не только как поэтическая форма, но и как многогранный жанр, способный отразить общественные, философские и психологические идеи.

Z.F.Huseynova

EXPANSION OF THE EXPRESSIVE POSSIBILITIES OF AZERBAIJANI GHAZALS IN THE 20TH CENTURY

Keywords: *modern content, homeland, women's liberation, personal emotions, stylistic change*

This article analyzes the changes in the content of ghazals in Azerbaijani literature at the beginning of the 20th century. For centuries, the ghazal genre expressed themes of divine love, perfection, romantic love, and self-destruction. However, in the 20th century, it underwent significant transformations and acquired new content. While preserving its classical form, the ghazal began to poetically reflect contemporary themes such as homeland, freedom, national identity, social injustice, and women's liberation. The study examines relevant ghazals by Aliagha Vahid, Suleyman Rustam, Azer Buzovnaly, Ghashim-bek Sadygh, Mirza Abdulkhalig Yusif, Mirzaga Nowruz, and Agasalim Fedai. These poets turned the ghazal into a means of expressing a person's inner psychological state, the people's aspiration for freedom, and societal issues. In these ghazals, there is a deepening of lyricism, depiction of internal human contradictions, and existential crisis. Although the classical form was maintained, the content evolved and modernized. As a result, the 20th-century Azerbaijani ghazal is evaluated not merely as a poetic form, but as a multifaceted genre capable of reflecting social, philosophical, and psychological ideas.

Giriş

Qəzəl janrı əsrlər boyunca Azərbaycan ədəbiyyatında aparıcı yer tutmuşdur. Klassik şairlər bu janr vasitəsilə əsasən ilahi eşq, məhəbbət, kamillik, fənalıq və ilahi gözəllik kimi mövzuları poetik şəkildə ifadə etmişlər. Bu mövzular qəzəlin forma baxımından mükəmməl, məzmun baxımından fəlsəfi bir janr kimi formalaşmasına səbəb olmuşdur. Lakin zaman keçdikcə ənənəvi qəzəl janrı ictimai ehtiyaclara uyğun olaraq ideya və məzmun dəyişikliklərinə uğramışdı. Bu dəyişikliklərə XX əsrin

başlanğıcında baş vermiş ictimai-siyasi hadisələr daha çox təsir etmişdir. Bu hadisələrin fonunda əsrin əvvəli, xalqların milli kimlik axtarışlarında olduğu və azadlıq arzularının yenidən gündəmə gəldikləri bir döndür. Bu hadisələrin poeziyada öz əksini tapması təbii bir haldır. Deməli, bu ideyaların qəzəldə necə ifadə edildiyini axtarmaq özü XX əsr qəzəlinin inkişafında baş verən yenilənməni dəyərləndirmək deməkdir. Bu axtarış ənənəvi qəzəl formasında baş verən məzmun transformasiyalarını müəyyən etməyə, ictimai məzmunlu motivlərin qəzəldə necə və hansı xətlərlə daxil olduğunu müəyyənləşdirməyə kömək edir. Qəzəldə daxil olmuş yeni məzmunlu motivlərin poetik və ictimai funksiyalarını təhlil edərkən klassik qəzəl janrı ilə qəzəlin modern forması arasında əlaqəni də aydınlaşdırmaq mümkün olur. Məsələn olaraq vətən və azadlıq kimi milli xüsusiyyət daşıyan motivləri göstərə bilərik. Bu məzmunla ünvanlanmış sevginin klassik qəzəllərdəki ilahi eşq və məhəbbəti necə əvəz etdiyini nümunələrlə izah etdik. Azərbaycan poeziyasında qəzəl janrı, milli oyanış və azadlıq ideyalarının poeziyada ifadə edə bilən yalnız klassik deyil, həm də modern poetik təfəkkürə uyğunlaşa bilən bir forma olduğu ortaya çıxır.

Metodlar

Araşdırma ədəbi-tarixi və məzmun-analitik yanaşma ilə aparılmış, XX əsrdə qəzəl janrında baş vermiş məzmun dəyişikliklərin tarixi və ictimai hadisələrlə əlaqələndirilmişdir. Qəzəllərin ənənəvi strukturu, modern mövzu dairəsi və əsas ideya istiqamətləri müəyyənlanmışdır. Nümunə olaraq seçilmiş qəzəllər bədii və semantik baxımdan araşdırılmış, tədqiqatın obyektini olaraq vətən, azadlıq, qadın azadlığı kimi motivlər, eləcə də fərdi duyğular, lirizmin formalaşması və dil-üslub dəyişikliyi də nəzərdən keçirilmişdir.

Ənənəvi qəzəl və yeni məzmun: Vətən və azadlıq motivləri

Klassik dövr şairləri üçün qəzəl janrı daha çox ilahi eşqi və mənəvi idealları ifadə etmək vasitəsi idi. Belə ki, ənənəvi qəzəllərdə aşıqla məşuq münasibəti Tanrı ilə bəndə arasındakı əlaqənin simvolu kimi təqdim olunurdu. Ənənəvi qəzəldə kamillik axtarışı, yaradana qovuşma, zahid və dünyəvi zövqləri sevən azad ruhlu insanın qarşıdurması, gözəlliyin ilahiləşdirilməsi kimi mövzular əsas yer tuturdu. XX əsrdə isə ictimai dəyişikliklər, müharibələr, müstəmləkəçilik və milli azadlıq hərəkətləri ilə paralel olaraq qəzəl forması da məzmunca ciddi şəkildə dəyişdi. Bu dövrün şairləri qəzəl vasitəsilə yalnız fərdi hiss və duyğuları deyil, həm də milli kimliyi, vətən sevgisini və azadlıq arzusunu ifadə etməyə başladılar. Əgər klassik qəzəllərdə eşq ilahi yüksəlişə aparan bir vasitə idisə, XX əsrin əvvəllərində yazılan qəzəllərdə bu eşq vətənə, xalqa, azad həyata yönələn

səmimi bağlılıq kimi təqdim olunurdu. Şairlər qəzəl janrını yalnız romantik deyil, həm də ictimai və siyasi hadisələrin ifadə vasitəsi kimi baxırdılar. Onlar dərdlərini artıq Tanrıya deyil, susqun və təzyiq altında qalmış cəmiyyətə yönəldirdilər. Azadlıq və vətən uğrunda mübarizə, xalqın hüquqlarının tapdalanması, yad qüvvələrin təsiri altında əzilmiş milli kimlik kimi mövzular qəzəllərin poetik dünyasına daxil oldu və janra yeni dərinlik qazandırdı.

Bu yenilənmə çərçivəsində, xüsusilə vətən və azadlıq motivləri qəzəl poeziyasında ön plana çıxmağa başladı. Realizm cərəyanının təsiri ilə bu mövzular daha gerçəkçi və güclü şəkildə ifadə olundu. XX əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaratmış şairlərdən biri – Əliağa Vahidin klassik forma və üslubu qorumaqla yanaşı, dövrün ictimai-siyasi reallıqlarını və xalqın azadlıq arzularını poeziyaya gətirdiyi məlumdur. Onun qəzəllərində milli ideyalar, xalqın azadlıq istəyi və vətən sevgisi əsas mövzulardandır. Şairin “Sevgilim, eşq olmasa, varlıq bütün əfsanədir” mətləli qəzəlində onun ruhən vətənə və xalqına bağlılığı hiss olunur. Bu misralarda şair vətən sevgisini insanın ən ali hissi kimi təqdim edərək klassik forma içərisində milli ruhu canlandırır:

Mən əsiri eşqiyəm öz xalqımın, öz yurdumun,
Sevməyən öz xalqını, öz yurdunu divanədir [7, s.271].

Süleyman Rüstəmin də eyni ruhda yazdığı "Olsun" başlıqlı qəzəlində poetik mənzərələr əslində bir müqayisə vasitəsidir. Bülbülün bahar fəslində çəmənlik axtarışı, gözəllərin güzgü qarşısında özlərini heyranlıqla seyr etmələri kimi müqayisələr fonunda Vətənin gözəlliyi və dəyəri bütün digər gözoşxayan incə cazibələrdən üstün tutulur. Şair bu qəzəlində ritorika yaradır:

Bir adətidir bülbülün hər fəsli-baharda,
Sorsun "hanı bir yer, bu çəməndən gözəl olsun!

Baxdıqca sorar, güzgüyə, canan, öz-özündən:
Dünyada gözəl varmı ki, məndən gözəl olsun?!

Ey nazlı Vətən! Yox elə bir şey bu həyatda
Səndən əziz olsun mənə, səndən gözəl olsun.

Təkrar edəcəkdir bunu hər yerdə Süleyman;
Bir öylə gözəl yox ki, Vətəndən gözəl olsun! [5, s.211]

Şair bu bəndlərdəki təbiət gözəlliklərinin və insan cazibəsinin fəvqündə Vətən sevgisini ucaldır. O, vətən sevgisini yalnız emosional deyil, həm də fəlsəfi-estetik müstəvidə təqdim edir: nə təbiət gözəllikləri, nə də insani gözəllik – heç bir eşq Vətən eşqindən üstün ola bilməz. “Səndən əziz olsun mənə, səndən gözəl olsun” mısrası ilə şair klassik qəzəllərdəki sevginin artıq simvolik mənə daşıyaraq arxa plana keçdiyini, əsl sevginin vətən sevgisi olduğunu vurğulayır.

Mirzağa Novruz (1890-1969) “Biz azadlıq quluyuq, bizləri sultan sevməz” mətləli qəzəlində milli oyanış dövrünün düşüncə tərzini əks etdirmişdi. XX əsrin ilk onilliyində Azərbaycan xalqı hələ Rusiya imperiyasının tərkibində həm rus çarizminin, həm də yerli feodalların zülmü altında idi. Qəzəldəki "azadlıq qulu" ifadəsi ilə şair göstərir ki, xalq azadlıq uğrunda vuruşur, amma avtoritar rejim bu azadlıq düşüncəsindən qorxduğu üçün xalqı düşmən kimi görür. Yəni, xalq öz azadlığını dərk etdiyi və haqqını tələb etdiyi vaxt onu istismar edənlər ona qarşı daha amansız olurlar. Qəzəlin əsas ideyası maarifçilik, özünü dərk etmə və haqq-ədalət hissini poetik mesajla çatdırmaqdır:

Biz azadlıq quluyuq, bizləri sultan sevməz,
Qul olan kimsəni sultan deyil, heç xan sevməz.

Surətim birdi, ədalətli şüarım daim,
İkiüzlü olanı sahibi-vicdan vevməz [4, s. 324].

XX əsrin birinci yarısında yaşamış Ağasəlim Fədai (1903-1951) “Dörd il” başlıqlı qəzəlində İkinci Dünya Mühəribəsində Sovet İttifaqının tərkibində olan Azərbaycandan müharibəyə getmiş döyüşçülərin göstərdiyi qəhrəmanlığın poetik təsvirini yaratmışdı:

Yad elləri qovdum bu gözəl torpağımızdan,
Uddurdum, inan, qan bütün almanlara dörd il [4, s.413].

Şair bu beytdə "yad ellər" deyincə, düşməni, yəni Alman nasistlərini simvolizə edir. Şair özü isə klassik qəzəldəki aşiq obrazından fərqli olaraq vətən müdafiəçisi və ya sevdalısı obrazında çıxış edir. Qəzəldəki əsas motiv kollektiv qəhrəmanlıqdır. Ümumilikdə isə beyt oxucuya müdafiə və qələbə ruhu aşılayır.

XX əsr qəzəllərində vətən, azadlıq, müstəqillik kimi milli mövzular xüsusilə, Sovet dövründə dolayı yollarla, bədii simvollar vasitəsilə poeziyaya daxil ola bilmişdi. Qəzəl janrında birbaşa olmasa da, məcaz və rəmzlər vasitəsilə ictimai tənqid, xalqın dərdləri, sosial haqsızlıqlara

münasibət də öz əksini tapırdı. Bu da öz növbəsində janrın funksional imkanlarını genişlənməsinə səbəb olurdu. Mirzə Abdulləliq Yusifin bu istiqamətdə bir çox qəzəli vardır. “İstəsən olmağa mətlubi-zərə sim kimi, Safü pakizədil ol, çeşməyi-təsnim kimi” mətləli qəzəlinin bəzi beytlərində yazır:

Qane ol, əhli-qənaət olur aləmdə əziz,
Hiç bir rütbə deyil rütbeyi-təslim kimi.

Ey həris, eyləmə bu qədri təfəkkür, tutalım
Şahsən, məmləkətin var idi İqlim kimi [8, s. 30].

Şair bu beytlərdə sözünü var-dövlət, sərvət toplamış rəhbərlərə ünvanlayır. Onlara dolayı yolla, yəni aza qane olmaq, tamahkarlıq etməməyə çağırır. Təvazökar və gözü-könlü tox olan insanların cəmiyyətdə əziz və hörmətli olduğunu söyləyir. "Hiç bir rütbə deyil rütbeyi-təslim kimi" misrası isə çox dərin mənaya malikdir: dünyada heç bir məqam və vəzifə, təslimiyyət (yəni Allaha təvəkkül və razılıq) mərtəbəsi qədər ali deyil. Burada "həris", tamahkar insana müraciət edilir. Şair deyir ki, ey tamahkar, bir az düşün: tutaq ki, sən bir padşah idin və sənin bir məmləkətin vardı, özü də böyük bir diyar qədər geniş idi. Sonda sənə heç nə qalmadı. Bu ifadə ilə şair var-dövlət və hakimiyyətin fani və aldatıcı olduğunu vurğulayır. İnsanın həqiqi dəyəri maddiyyatda deyil, mənəviyyatdadır fikrini örtülü şəkildə çatdırır.

Modern təsirlərin qəzələ integrasiyası: Qadın azadlığı və çadradan imtina

XX əsrin əvvəllərində qadın azadlığı, mövhumat və savadsızlığa qarşı mübarizə qəzəldə də özünü göstərirdi. Həşim Bəy Saqibin (1870-1930) “Bu sərvəqdün əgər dəm ura qiyamətdən” mətləli qəzəli XX əsrin əvvəlində qadınların çadra atması və azad cəmiyyətə qovuşması prosesinə ictimai bir dəstək kimi qiymətləndirilə bilər. Şair mühafizəkar dindarları və cəmiyyətdə baş verən həqiqətlərdən uzaq dini baxışları tənqid edir. Qadınların çadrələrindən imtina etməsini isə cəhalət pərdəsinin yox olması və bu yolda atılmış vacib bir addım hesab edir. Qəzəldə yumordan da istifadə edib. "Hicab ayəsinin vaxtı keçdi" söyləməklə həm ictimai dəyişiklikləri, həm də dini dəyərlərin dəyişməsinə mane olan din xadimlərini satirik formada tənqid edir. Qadınların çadrələrini atması fiziki mahiyyət daşısa da, qəzəldə bu onların maariflənməsinin və artıq təhsil almalarının zamanı gəldiyini təntənəli şəkildə ifadə edilir:

Cəhani fitnə dutub bixəbərsən, ey zahid,
Qiyamət oldı, ayıl, guşeyi-ibadətdən.

Hicab ayəsinin vəqti keçdi, bəhs etmə,
Gözəllər açdı yüzün pərdeyi-cəhalətdən [6, s. 233].

Lirizmin dərinləşməsi

XX əsr qəzəllərində yeni məzmunun ortaya çıxması qəzəldə həm də lirizmin dərinləşməsi ilə müşahidə olundu. Bu ondan irəli gəlirdi ki, fərdi duyğuların daha dərin və psixoloji təsviri ön plana çıxdı. Ənənəvi məhəbbət və ilahi eşq motivləri iç dünyaya, insanın daxili ziddiyyətlərinə yönəldi. Şairlər qəzəl janrını həm klassik lirikanın davamı, həm də şəxsiyyətin daxili dünyasının ifadə vasitəsi kimi görməyə başladılar. Əliağa Vahid XX əsr insanının duyğularını, tənhalığını, daxili narahatlığını qəzəl formasında ustalıqla ifadə edirdi. Şair, “Xublar söhbəti üşşaqə cəfamış, nə bilim! Ülfət etmək bu gözəllərlə xətamış, nə bilim!” mətəli qəzəlində sevginin ağırlı təzahürləri və bu yoldakı qırılmış ümidləri ustalıqla ifadə edib. Mətlənin ruhunda belə şairin məyusluğu var, çünki gözəllərlə ünsiyyət qurmaq ona yalnız cəfa gətirmiş. Lakin, şair baş verənlərin səbəbini taleyin hökmü ilə əlaqələndirmir. Burada insanın psixoloji hissləri əsas rol oynayır. Əlbəttə, insan səbəbini anlamadığı hadisələr üçün həmişə daxili narahatlıq keçirər. “Nə bilim!” ifadəsi də məhz şairin bu kədərini bir az da dərinləşdirir:

Qövli-zahidlə qılıb tərki-meyü meyxanə,
Meydə dil nəşəsi, məsciddə nəvamiş, nə bilim! [7, s.152]

Bu beytdə zahidlik yolu, yəni zahidlik yolunu tutmuş insanların dünyadan uzaqlaşma yolu ilə getmək təklifi qəbul edilmir. Şair izah edir ki, zahidlərin sözünü dinləyərək meyi və meyxanəni tərk etdim, məsciddə üz tutdum. Təəssüf ki, meydən və meyxanədən aldığım ləzzəti məsciddə tapa bilmədim. Burada insanın daxilən maddi və mənəvi sıxıntılar qarşısında çarəsizliyini görürük. Bu, bir növ insanın daxili təlatümlərinin fəlsəfi ifadəsidir. Şairin digər bir qəzəlini oxuyuruq:

Səbr qıl qürbət əra möhnəti hicranə, könül,
Bir də müşkül yetə əl daməni-cananə, könül.

Bu mətldə şairin narahat könlü ilə dialoq qurduğunun şahidi oluruq. O, qərrib bir ölkədə sürgün həyatı keçirməyin yaratdığı zülm və əzab-əziyyəti canlandırır, “Səbr qıl” ifadəsi ilə sanki öz “könlünü” sakitləşməyə çağırır. Lakin mənanın dərinliklərində bu vəziyyətə bir etiraz, ümitsizlik və

ürək ağrısı hiss edilir. Bu dialoq yəqin ki, 30-cu illərdə repressiya qurbanı olmuş, lakin bizə məlum olmayan bir həkimə həsr edilib. Çünki qəzəldə belə bir beyt bu fikri söyləməyə əsas verir:

Xalqa dərmanı vətən icrə verib qaldın əcəb,
İndi möhtac qərrib ölkədə dərmanə, könül [7, s.128].

Bu beytin məna qatlarına dərinləndən nəzər salsaq, görərik ki, şair burda iki mətləbə toxunur. Birincisi, xeyirxah bir həkimin xalqı üçün fədakarlığını, başqalarına şəfa verəcək qədər bilikli və bacarıqlı olduğunu söyləyir. İkincisi isə indi yad ölkədə, sürgündə özünün dərmana möhtac olduğunu, lakin kimsənin indi ona kömək edə bilməməsini təəssüf hissi ilə qeyd edir. Şair xeyirxahlıq, sadıqlıq, vəfa və haqsızlıq mövzusunda üstüörtülü şəkildə toxunur və ümumiləşmə edərək əqidəli insanların sürgün edilməsini və onlara qarşı biganəliyi ön plana çəkir. Bu elə bir daxili narahatlığın qəzəldə poetik ifadəsidir ki, bu yalnız Əliağa Vahid kimi bir dahi qəzəlxanın qələmindən çıxa bilərdi. Cəmiyyətin ümumi halı ilə şairin daxili dünyası dialoq şəklində üz-üzə dayanır. Bu həmçinin Əliağa Vahidin qəzəli Azərbaycan mühitinə uyğun şəkildə yenidən canlandırma bilmək qüdrətinin sübutudur. Qəzəldə əks olunan eşq simvolik və səthidir, əslində haqsızlığa etiraz qəzəlin əsas motividir.

Qəzəldə fərdi duyğuların və psixoloji ziddiyyətlərin təzahürü

XX əsrin əvvəllərində qəzəl janrında baş verən əsas yeniliklərdən digəri ənənəvi qəzəl formasının strukturunu saxlamaqla ona fərdi və psixoloji məzmun gətirmək idi. Bu qəzəllərdə vəsf edilən eşq və məhəbbət yenə də bir simvola çevrilir, əsas məzmun isə özünü anlamaqla daxili ziddiyyətləri ifadə etməkdir. Tədqiqatçı Sona Xəyalın araşdırmasından aydın olur ki, Azər Buzovnalı (1870-1951) da qəzəl yaradıcılığında insanın duyğu və düşüncələrini öz ədəbi təxəyyül imkanları ilə əks etdirmişdir. Onun irfani, dini şeirlərilə bərabər, ictimai mövzuda qələmə aldığı qəzəlləri [3, s.101] insanın daxili aləmi, ruh halı və həyatla bağlı mənəvi sualları bədii şəkildə ifadə edir. Nümunə olaraq bu beyti təhlil edək:

Getdi can əldən, ey dil, can nə lazımdır mənə,
Bu cahan abad, ya viran nə lazımdır mənə [2, s.214].

Beyti klassik ənənələrə uyğun olaraq təhlil etsək, “can əldən getdi” deyimi aşiqin sevgilisinə qovuşa bilməməsi səbəbindən məhv olduğunu ifadə etdiyi məlum olacaq. Lakin burda ifadə tərzı daha müasirdir. Bu, ümitsiz bir insanın ruh halıdır. Yaşamaq eşqini itirmək isə heç bir romantik

hissi ifadə etmir. Şair qəzəl vasitəsilə bir insanın yaşamaq istəyinin və yaşaya bilməməyin yaratdığı ziddiyyəti ifadə etmişdir: gözəl ya xərəbə olmasından asılı olmayaraq, dünya şairin daxili aləminə cavab vermir. Ona görə də onun xarici reallıqla daxili ehtiyacları arasında uyğunsuzluq yaranır.

XX əsrin görkəmli şairlərindən biri olan Süleyman Rüstəmin qəzəl yaradıcılığında sosial ruh üstünlük təşkil edir, lakin onun bəzi qəzəllərində daxili boşluq, ümitsizlik kimi fərdi-psixoloji motivlər nəzərə çarpır. “Süleymanlı yollara” başlıqlı qəzəli buna misal ola bilər:

Bir vüsal nəğməsini oxumuşam hər səhər
Yükü ayrılıq, kədər, qəm karvanlı yollara [5, s.119].

Şair bu beytdə sevgi və ümid, ayrılıq və kədər kimi ziddiyyətli hissləri qarşı-qarşıya qoyur. Lakin o, bu təzadlı fikirlər arasında ruh birliyi yarada bilir. Yəni uzun ayrılıqdan sonra şair vüsal nəğməsini oxuyur, qovuşma eşqi ilə nəğmə söyləyir, amma bu nəğmənin sözləri şairin sevincini ifadə etmir, də kədərlə yüklü olur. “Karvanlı yollar” metaforası ilə şair yorucu bir həyatı simvolizə edir. XX əsrin başlanğıcında bu kimi qəzəllərdə fərdi duyğuların daha dərin və psixoloji təsviri ön plana çıxır. Ənənəvi məhəbbət və ilahi eşq motivləri daha çox insanın daxili ziddiyyətlərinə yönəlir.

Dil və üslubda dəyişikliklər

XX əsrin başlanğıcında qəzəlin ifadə imkanlarının genişlənməsində müşahidə edilən başqa bir məsələ dil və üslubda baş verən dəyişikliklərdir. XX əsrin əvvəllərində qəzəlin ifadə imkanları ədəbi dilin daha da sadələşməsi və danışiq dilinə yaxınlaşması ilə genişləndi. Hətta şairlər qəzəldə xalq danışiq tərz, deyimlər, atalar sözləri kimi ünsürlərdən istifadə edərək janrı daha canlı və rəngarəng çalarlar əlavə etməyə çalışdılar. Məlumdur ki, atalar sözləri xalqın yüzillər boyu formalaşmış ruhunu, düşüncə tərzini, təcrübəsini və hikmətini əks etdirir. Nəticədə insanlar atalar sözlərinə inanır və onları qəbul edirlər. Ona görə də belə ifadələrin qəzəldə istifadə edilməsi söylənən fikrin oxucuya təsir gücünü daha da artırır [1, s.9]. XX əsrin əvvəllərində yaşamış, lakin yaradıcılığı hələ nisbətən az tədqiq olunmuş şair Mirzağa Novruz (1890-1969) da qəzəllərində xalqın gündəlik danışiq tərzinə, deyim və atalar sözlərinə çox yer vermişdi. Şairin “Bəsdir, ey dil, xabi-qəflət, sübh açılmışdır, oyan” rədifli qəzəlin bir beytində yazır:

Hər nə əksən, bil, biçərsən əkdüyün tək bir səmər,
Xar əkən xarlar görər, güllər əkənlər gülsitan [4, s. 326].

Bu beytdə işlətdiyi iki atalar sözü vasitəsilə şair xalqla mənəvi bağ yaradır və hər iki atalar sözü hər biri bir fəlsəfi fikir ifadə edir. İnsanın öz əməllərinə görə cəza və ya mükafat alacaq fikri doğru görünməyə bilər. Lakin bu atalar sözləri şairin məqsədini oxucuya çatdıran əsas əxlaqi dərs rolunu oynayır: yaxşılıq edərsən yaxşılıq görərsən; amma pislik edərsən, cəzasını çəkərsən.

Mirzə Abdullxaliq Yusif (1851-1924) də klassik qəzəl janrının ənənələrinə sadıq qalan, lakin xalq dilinə və ruhuna uyğun üslubda yazan şairdir. Onun qəzəllərində həm klassik tərz, həm də xalq deyimləri harmonik şəkildə birləşir:

Hər bir şəcəri meyvəsi ilə tanıyarlar,
Şəxsi əməlilə, bu sözü faşü əyan bil [8, s. 46].

Bu beytdə ifadə edilmiş fikir xalq arasında çox işlənən "Ağacı meyvəsindən tanıyarlar" və ya "Adamı əməlindən tanıyarlar" kimi atalar sözləri ilə səsləşir. Yəni insanın necə olduğunu, nə qədər dəyərlı və ya dürüst biri olduğunu onun sözlərinə görə yox, əməllərinə görə müəyyən etmək olur. Bu mövzuda Həşim Bəy Saqibin (1870-1931) aşağıda verdiyimiz beyti də uyğun bir misaldır:

Tapşursa, əmanət sana gər düşmən canın,
Canın gedə əldən, həzər et, etmə xəyanət [6, s. 438].

Beytdəki etik yanaşma ilə şair cəmiyyətdə sədaqətli şəxsiyyət obrazının inkişafına xidmət edir. "Əmanətə xəyanət olmaz" kimi əxlaqi dəyərimizin qəzələ daxil edilməsi qəzəlin ifadə imkanlarının genişlənməsinə və ədəbi dilin xalq dili ilə qarışdığına bariz nümunədir. Bu beyt sübut edir ki, qəzəl forması ilə əxlaqi, sosial və insani məsələləri də poetik dillə ifadə etmək olar.

Nəticə

Belə bir ümumiləşmə edərək, deyə bilərik ki, XX əsrdə qəzəl janrı yalnız altı əsr əvvələ aid bir forma olaraq qalmadı, bu janr həm də dövrün və xalqın ruhunu ifadə edən poetik bir vasitəyə çevrildi. XX əsrin əvvəllərində yazılmış qəzəllərin ənənəvi qəzəldən fərqli olaraq ictimai-siyasi reallıqların təsirinə məruz qaldığı açıq-aşkar müşahidə olunur. Belə ki, ənənəvi qəzəldəki sevgi artıq ünvanını dəyişmiş, bu motiv yalnız romantik duyğuları deyil, vətənə, xalqa, azad həyata ünvanlanmış daha real münasibətləri ifadə etməyə başlamışdı. Bu gün qəzəllərdə ifadə edilən sevgi fəlsəfəsi daha çox müasir səviyyədə lakin zəngin klassik forma içində ifadə edilir. Qəzəllərdə

bədii satira və modernizmin ustalıqla əlaqələndirilməsi də sosial maarifçilik və yenilik ruhunun yüksəlməsinə səbəb olur. Bundan başqa, XX əsr qəzəllərində lirika fəlsəfi və psixoloji məqamların ifadə vasitəsinə çevrilir. Qəzəlin dilinin sadələşdirilməsi və danışiq dilinə yaxınlaşması, xalq deyimləri və atalar sözlərindən istifadə edilməsi poetik janra milli ruh qataraq zamana uyğun şəkildə funksional və mənəvi dəyərini qoruyub saxlamasına imkan verir. Deməli, ənənəvi üsul ilə müasirliyin qovuşması bu dövr qəzəllərinin əsas poetik nailiyyətidir, desək, yanlışmırıq.

ƏDƏBİYYAT

1. *Bəydili C.* Atalar sözü. Bakı: Öndər, 1981, 264 s.
2. *Buzovnalı A.* Əsərləri / Tərtibçi: K.Bağirova. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 324 s.
3. *Xəyal S.* Bakı rüzgarının küləkləri. Bakı: MBM, 2011, 128 s.
4. *Rəmzi C.* Deyilən söz yadigardır. Bakı: Yazıçı, 1987, 350 s.
5. *Rüstəm S.* Seçilmiş əsərləri: 3 cildə, I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 262 s.
6. *Saqib H.B.* Divan. Bakı: Nurlar, 2009, 637 s.
7. *Vahid Ə.* Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider, 2005, 469 s.
8. *Yusif M.A.* Qəzəllər. Bakı: MBM, 2012, 124 s.

Redaksiyaya daxil olub 10.05.2025